

جمهوری اسلامی ایران

معاونت علمی، فناوری و اقتصاد دانش بنیان
کانون مدیریت دارایی های فکری

معاهده مالکیت فکری، منابع ژنتیکی و دانش سنتی مرتبط: خرد سنتی تا نوآوری جهانی

بسمه تعالی

معاهده مالکیت فکری، منابع ژنتیکی و دانش سنتی مرتبط: خرد سنتی تا نوآوری جهانی

اکرم آقامحمدی؛ دکتری حقوق خصوصی و وکیل متخصص مالکیت فکری

جمهوری اسلامی ایران
معاونت علمی، فناوری و اقتصاد دانش بنیان
کانون مدیریت راهبردی دانش‌های نو

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

<p>کد موضوعی: RE-1403-004</p>	<p>شناسنامه گزارش</p>
<p>عنوان گزارش: معاهده مالکیت فکری، منابع ژنتیکی و دانش سنتی مرتبط</p> <p>نام گروه: پژوهش و سیاستگذاری</p> <p>نویسنده(نویسندگان):</p> <p>اکرم آقامحمدی(کانون مدیریت دارایی های فکری معاونت علمی، فناوری و اقتصاد دانش بنیان ریاست جمهوری)</p> <p>ناظر(ناظران):</p> <p>شراره هدایتی(کانون مدیریت دارایی های فکری معاونت علمی، فناوری و اقتصاد دانش بنیان ریاست جمهوری)</p> <p>واژه های کلیدی: معاهده مالکیت فکری، منابع ژنتیکی و دانش سنتی مرتبط، منابع ژنتیکی، جوامع بومی، شرط افشا اختراعات، ضمانت اجرا</p> <p>تاریخ تهیه و انتشار: تیر 1403</p>	

فهرست مطالب

پیشگفتار	4
اهداف معاهده	5
تحلیل و ارزیابی معاهده	6
اهمیت پیاده‌سازی نظام مالکیت فکری منابع ژنتیکی	9
امکان‌سنجی الحاق ایران به معاهده	10

پیشگفتار

نظام دانش و خرد سنتی که برای قرن‌های متمادی مورد حمایت جوامع و فرهنگ‌ها بوده، برای اولین بار در مرکز توجه نظام جهانی مالکیت فکری قرار گرفته است. در 24 می 2024، سازمان جهانی مالکیت فکری (وایپو) معاهده مالکیت فکری، منابع ژنتیکی و دانش سنتی مرتبط را پس از 25 سال مذاکره به عنوان یک دستاورد تاریخی، طی کنفرانس دیپلماتیک منابع ژنتیکی و دانش سنتی تصویب کرد. محور اصلی این معاهده یکپارچه‌سازی مواد ژنتیکی است که از دانش سنتی مردم بومی در اظهارنامه‌های ثبت اختراع نشأت می‌گیرد. مذاکرات این معاهده در سال 2001 آغاز شد که خود نشانگر اقدامات انجام شده توسط جوامع مالکیت فکری در سراسر جهان برای به رسمیت شناختن و حفاظت از دانش بومی و سنتی در رابطه با منابع ژنتیکی (غیرانسانی) است. هدف این معاهده با شناسایی میراث ژنتیکی و دانش مردم محلی و جوامع بومی، بهبود شفافیت، عدالت و ارتقای کیفی نظام ثبت اختراع جهانی است.

اهداف معاهده

از دیرباز تاکنون ثبت اختراعات مربوط به دانش سنتی با پیچیدگی‌ها و تضادهای خاص نظام مالکیت فکری همراه بوده است. به طور خلاصه، هدف این معاهده را می‌توان حمایت از کشورهای دانست که ارائه‌دهنده منابع ژنتیکی و دانش سنتی مرتبط با آن هستند تا در قبال آن به یک نظام حمایتی دسترسی پیدا کنند. مضاف بر این، معاهده درصدد ایجاد یک نظام مالکیت فکری جامع‌تر و فراگیرتر است که نیازهای متنوع همه کشورها و جوامع مربوطه را پوشش دهد. بدین ترتیب این معاهده اساساً حقوق مردم بومی را بر دانش سنتی و منابع ژنتیکی آنها به رسمیت می‌شناسد و از آنها محافظت و تضمین می‌کند که این جوامع برای استفاده از دانش و منابع سنتی خود توسط دارندگان حق اختراع مابه‌ازای مالی و معنوی عادلانه و منصفانه‌ای دریافت کنند. بر این اساس متقاضی ملزم به **افشای کشور مبدا منابع ژنتیکی یا منبع آنها و مردم بومی** یا جامعه محلی است که دانش مورد اشاره را ارائه کرده است.¹ هدف این عمل جلوگیری از ثبت اشتباه اختراعاتی است که جدید نیستند یا فاقد گام ابتکاری کافی در رابطه با چنین منابع و دانشی هستند. در صورت فاش نشدن چنین اطلاعاتی، کشورهای متعاقد ممکن است اقدامات قانونی، اداری و یا سیاسی مناسب و مؤثری را اتخاذ کنند. لازم به ذکر است که چنین اقداماتی نمی‌تواند شامل ابطال یا سلب حق ثبت اختراع باشد، مگر اینکه نقض متقابلانه تعهد افشاء صورت گرفته باشد.

---

¹. Wipo, WIPO Member States Adopt Historic New Treaty on Intellectual Property, Genetic Resources and Associated Traditional Knowledge, PR/2024/919, https://www.wipo.int/pressroom/en/articles/2024/article_0007.html

تحلیل و ارزیابی معاهده

ذخایر یا منابع ژنتیکی به عنوان باارزش ترین ثروت‌ها و منابع پایه‌ای جهان به معنای مواد ژنتیکی با ارزش بالفعل یا بالقوه به جز منابع ژنتیکی انسانی است. این تعریف عموماً شامل موادی است که بدون در نظر گرفتن منشأ، حاوی واحدهای کارکردی وراثت است. (ماده 2 معاهده) در بسیاری از موارد، منابع ژنتیکی با دانش اجدادی یا سنتی مردمان بومی یا جوامع محلی از طریق فنون، مهارت‌ها و شیوه‌ها توسعه یافته و به نسل‌های بعد منتقل می‌شوند. چنین دانشی اغلب در تحقیقات علمی و نوآوری استفاده می‌شود. حتی زمانی که این منابع به خودی خود قابل حمایت نباشند، اغلب برای توسعه فناوری‌های جدیدی که می‌توانند در قالب اختراع ثبت شوند، استفاده می‌شوند. معمول است که دانش اجدادی یا سنتی مرتبط با این منابع مبتنی بر سنت‌های شفاهی (فولکلور) یا نسبتاً نوشتاری استوار باشد، که به ندرت در خارج از جامعه بومی منتشر شده و فقط از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود. در نتیجه، این دانش ممکن است در جستجوهای کارشناسان اداره ثبت اختراع در مورد وضعیت پیشرفت فناوری قابل دسترسی نباشد. البته این بدان معناست که منابع ژنتیکی و یا دانش سنتی مرتبط با منابع ژنتیکی باید برای اختراع مورد ادعا ضروری باشند. به عبارتی، اختراع ادعا شده باید به لحاظ ویژگی‌های خاص به منابع ژنتیکی و یا دانش سنتی مرتبط با منابع ژنتیکی بستگی داشته باشد که خود می‌تواند زمینه سواستفاده و تصاحب منابع ژنتیکی و دانش سنتی توسط شخص ثالث را فراهم نماید. همین امر کشورهای ذینفع به ویژه کشورهای برخوردار از ذخایر غنی ژنتیکی را برآن داشته است که برای ایجاد نظامی قابل اطمینان و موثر در جهت حفاظت و

بهره برداری مناسب اقدامات و سیاست‌هایی اتخاذ نمایند که تدوین و تصویب معاهده راجع به منابع ژنتیکی و دانش سنتی را می‌توان از مهمترین آنها دانست.

نکات قابل توجه معاهده به شرح ذیل است:

1. شرط افشاء

یکی از شرایط ثبت اختراع مطابق این معاهده این است که هر کشوری باید متقاضیان ثبت اختراع را به افشای کشور مبدا در خصوص اختراعات مبتنی بر منابع ژنتیکی در صورت ناشناخته بودن منشاء، ملزم نماید. هنگامی که اختراع ادعا شده در اظهارنامه ثبت اختراع مبتنی بر دانش سنتی است، کشور باید مردم بومی یا جامعه محلی را که دانش سنتی مرتبط با منابع ژنتیکی یا منبع چنین دانش سنتی را ارائه کرده‌اند، در صورت ناشناخته بودن منشاء، افشا کند. ضمانت اجراها و راهکارهای این معاهده نشان می‌دهد که هر کشور باید اقدامات قانونی، اداری و یا سیاستی را برای رسیدگی به عدم ارائه اطلاعات مورد نیاز ایجاد کند. علاوه بر این، کشور عضو باید قبل از اعمال ضمانت اجراها یا اقدامات اصلاحی، فرصتی را برای اصلاح عدم افشای اطلاعات مورد نیاز در ماده 3 معاهده فراهم کند، به استثنای مواردی که رفتار یا قصد متقلبانه‌ای وجود داشته است که توسط قوانین ملی تعیین شده است. با این حال، ادبیات این معاهده در خصوص ضمانت اجرای شرط مذکور حاکی از این است که شرط «عدم افشای متقاضی» برای ابطال، لغو یا سلب امتیاز گواهینامه حق اختراع یک شرط لازم بوده اما کافی نیست بلکه زمانی می‌توان نسبت به اعمال ضمانت اجراهای مفروض اقدام نمود که مبتنی بر «رفتار یا قصد

متقالبانه» باشد. ازینرو معاهده فرصتهایی را برای اصلاح نقص در افشای اطلاعات مورد نیاز پیش‌بینی نموده است.

2. ایجاد پایگاه‌های داده

این معاهده هر کشور عضو را ملزم می‌کند که سیستم‌های اطلاعاتی (مانند پایگاه‌های اطلاعاتی) منابع ژنتیکی و دانش سنتی مرتبط با منابع ژنتیکی را با مشورت، در صورت امکان، با مردم بومی، جوامع محلی و سایر ذینفعان ایجاد کند.

اعمال ضمانت اجرا

مطابق معاهده هر کشور ملزم است که در نظام ملی خود اقدامات قانونی و اداری مناسب و مؤثری را برای رسیدگی به عدم رعایت الزامات جدید افشای متقاضیان ثبت اختراع معرفی کند که شامل ضمانت‌اجرا برای هرگونه افشای (یا عدم افشای) متقالبانه است. با این حال، چنین ضمانت‌اجرایی نباید شامل ابطال یا سلب امتیاز یک حق اختراع باشد.

نکته مهمی که باید به آن توجه داشت این است که مطابق ماده 4، تعهدات ناشی از این معاهده برای کشورهای عضو عطف به ماسبق نشده و در مورد اظهارنامه‌های ثبت اختراع که قبل از لازم‌الاجرا شدن معاهده دریافت شده‌اند اعمال نمی‌شود.

اهمیت پیاده‌سازی نظام مالکیت فکری منابع ژنتیکی و دانش

سنتی مرتبط

به منظور توسعه نوآوری و پژوهش، این معاهده ارائه‌دهنده چارچوب حقوقی در قالب دستورالعمل‌های روشن در مورد همکاری‌های اخلاقی با جوامع بومی است. این مشارکت‌ها می‌تواند به اکتشافات علمی جدید و پیشرفت‌های فناوری منجر شوند، به‌ویژه در بخش‌هایی مانند کشاورزی، پزشکی و زیست‌فناوری، جایی که دانش سنتی می‌تواند رویکردها و راهکارهای ارزشمندی را ارائه دهد. در نتیجه معاهده مالکیت فکری، منابع ژنتیکی و دانش سنتی مرتبط ابزاری محوری در ترویج توسعه پایدار، تقویت نوآوری، تضمین عدالت اجتماعی و برابری اقتصادی برای جوامع بومی و در عین حال حمایت از شیوه‌های تحقیقاتی اخلاقی و روش‌های شفاف‌تر درخواست ثبت اختراع چنین منابع و دانش سنتی خواهد بود. این معاهده با عضویت اکثر کشورهای توسعه‌یافته‌ای که از این منابع و دانش برای پژوهش و نوآوری خود استفاده و از مزایای مالکیت فکری بهره‌مند می‌شوند و استفاده می‌کنند، راه را برای شناسایی فرایندهای متضاد نظام مالکیت فکری (که حمایت از منابع ژنتیکی و دانش سنتی مرتبط را فراهم نکرده) و لزوم حفاظت از تنوع زیستی که برای دهه‌ها وجود داشته است، هموار می‌کند.

امکان سنجی الحاق ایران به معاهده

ایران دارای منابع غنی در حوزه تنوع زیستی و دانش سنتی است و قانونگذار با رویکردی جدید که پیش از این فاقد سابقه تقنینی بوده به اهمیت ابداعات حوزه زیست فناوری صحنه گذاشته است. بر این اساس مطابق ماده 16 قانون حمایت از مالکیت صنعتی مصوب 1403 متقاضی مکلف است اطلاعاتی نظیر «1- مبدا جغرافیایی منبع زیستی طبیعی مورد استفاده برای انجام اختراع و نحوه دسترسی به منابع و 2- اعلام محل نگهداری و نحوه دسترسی در خصوص منابع زیستی فاقد مبدا جغرافیایی» را ضمیمه اظهارنامه ثبت اختراع نماید. همانطور که مشخص است قانونگذار تعهد به افشای مبدا جغرافیایی را مطابق ماده مذکور به رسمیت شناخته است که این امر خود دلالت بر رویکرد قانونگذار در راستای حمایت از این منابع باارزش ژنتیکی دارد. در سطح بین المللی نیز استفاده از ظرفیت های این معاهده قطعاً می تواند برای ایران منافع بسیاری به بار آورد. ملاحظات الحاق ایران به این معاهده به شرح ذیل است:

- 1- شناسایی منابع ژنتیکی مرتبط و دانش سنتی بومی: بهتر است گزارشی از وضعیت کشور در حوزه حفاظت و بهره برداری از منابع ژنتیکی و دانش سنتی توسط دستگاه های متولی ارائه گردد و ماحصل آن در خصوص پذیرش یا عدم پذیرش سند تصمیم گیری گردد.
- 2- ردیابی و مستندسازی مبدا: کشور مبدأ یا منبع منابع ژنتیکی و مردم بومی یا جامعه محلی ارائه دهنده هرگونه دانش سنتی مرتبطی که برای دستیابی به اختراع لازم بوده است، نیازمند مستندسازی است.

3- توسعه روش های انطباق: نظر به اینکه ممکن است ایجاد زیرساخت ها و اقتضانات لازم برای پیاده سازی مقررات این معاهده توسط ایران سالها به طول انجامد، ایجاد رویه های داخلی برای مستندسازی منشاء منابع ژنتیکی و هرگونه دانش بومی مرتبط ضروری به نظر می رسد. با وجود تصویب «قانون حفاظت و بهره برداری منابع ژنتیکی کشور» در سال 1397، به نظر می رسد زیرساخت های لازم برای مدیریت منابع ژنتیکی هنوز ایجاد نشده که یکی از آن موارد ایجاد چنین پایگاه داده ای در کشور است. چالش دیگر عدم الحاق ایران به معاهده بوداپست در شناسائی بین المللی واسپاری میکروارگانیسم ها برای استفاده در ثبت اختراع است که به نظر می رسد مقدمه ای برای اجرای سند باشد.

4- استفاده و اقتباس از تجارب کشورهای موفق: در این خصوص می توان قبل از تدوین قوانین و مقررات اجرایی معاهده با بررسی تطبیقی از تجارب کشورهای موفق در این حوزه استفاده و اقتباس نمود.

5- ایجاد پایگاه های داده: بی تردید وجود یک نظام حمایتی خاص می تواند منافع صاحبان حقوق دارندگان این منابع را با بهره گیری از استراتژی های مالکیت فکری تامین نماید. شاید مهمترین دغدغه و چالش این سند موضوع دسترسی اشخاص خارجی (از جمله ادارات ثبت اختراعات) به اطلاعات منابع ژنتیکی کشور باشد. در این خصوص می توان اینطور بیان کرد که ادارات می توانند از مرجع ملی منابع ژنتیکی کشورها استعلام نمایند. به عبارت دیگر اگر در تقاضانامه ای برای کسب مالکیت فکری موضوع منابع ژنتیکی مطرح بود، باید متقاضی منبع و منشأ را اعلام نماید

و اگر مجوز دسترسی و بهره برداری یا توافق نامه‌ای برای رضایت قبلی و آگاهانه و تسهیم منافع دارد ارائه نماید. در غیر این صورت و اگر متقاضی مدارکی ارائه ندهد، اداره مالکیت فکری موظف است از مراجع ملی کشورها در خصوص مجاز بودن یا نبودن دسترسی و بهره‌برداری آن منبع ژنتیکی استعلام نماید. داشتن پایگاه داده برای اطلاعات منابع ژنتیکی کشور به نظر ضروری است، در صورتی که اجماع داده‌ها در یک دیتاستر ممکن نباشد، بهتر است مرجع ملی شبکه‌ای تشکیل داده تا به اطلاعات هر یک از زیست بانک‌ها دسترسی داشته باشد و در صورت استعلام ادارات مالکیت فکری بتواند جستجو انجام داده و پاسخ استعلام را بدهد.

ریاست جمهوری
معاونت علمی، فناوری و اقتصاد دانش بنیان
کانون مدیریت و ارالی فناوری

